

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 82 1961

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksell

BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

UPPSALA 1962

litterära situationen omkring 1910, men referaten är ofta mindre precisa, och framför allt saknar man ett försök till kritisk penetration av de framförda meningarna. I tredje kapitlet fästes stort avseende vid en rad polemiska utfall från Kochs sida, när det gäller att fixera hans position i förhållande till de närmast föregående litterära skedena, vilket är ägnat att ge en alltför markerad bild av Kochs självständighet i förhållande till den litterära traditionen.

Sammanfattningsvis kan sägas att Erik Sundströms avhandling först och främst har sin styrka i materialsamlingen. Författaren har dessutom fördjupat insikterna i Martin Kochs moraliska och religiösa föreställningsvärld. Även om hans tolkning på viktiga punkter lider av metodiska brister, kommer den rätt utnyttjad att bli till gagn för kommande forskning i det tidiga 1900-talets litteraturhistoria.

Gunnar Brandell.

REIDAR EKNER: *Hans Larsson om poesi. En analys av hans estetik.* Akad. avh. Sthlm 1962.

I modern svensk litteraturhistorisk forskning innebär det något mycket ovanligt, att ett författarskap, som tillhör litteraturhistorien framför allt genom sin inriktning på diktens teori, görs till föremål för en akademisk avhandling, såsom skett i Reidar Ekners studie av Hans Larssons estetik: den närmaste föregångaren torde väl vara Albert Nilsons dissertation om Guyaus estetik från 1909. Författaren konstaterar bistert i förordet, att »estetik är ett ämne som hör hemma överallt och ingenstades», och även om det fakultetsmässigt och geografiskt kan lokaliseras i landet, så är yttrandet säkert riktigt i en djupare mening. Det hör till de besvärliga gränsämnena — svåra att precisera och avgränsa men, för att ansluta till Hans Larsson, genom själva sin gränskaraktär så mycket mera spännande än många andra. Till de spänningsskapande momenten i mindre angenäm mening hör uppenbarligen, att den som vågar sig ut i gränstrakterna får vara beredd på attacker från flera håll. Det är visserligen en situation, som kan sägas vara trivial för en litteraturhistoriker, men inte desto mindre är den besvärande. Flera angränsande discipliner finner sina anspråk för litet tillgodosedda. I fråga om Ekners undersökning förefaller det väsentligt att göra de vederbörliga avdragen för denna allmänna tendens, när specialisterna formulerar så skarpa omdömen som t. ex. författarens egen försteopponent vid disputationen; å andra sidan är givetvis sådan kritik av stort värde, och det råder för mig ingen tvekan om att vederbörande pekade på flera oklarheter och motsägelser i den estetiska analysen, användningen av begreppen intuition och konstnärlig intuition utan ordentlig åtskillnad, vissa motsägande uppgifter om bildens funktion vid tänkandet m. m.

Större delen av den digra volymen (nära 400 sidor) är en analys av intuitionsbegreppet i Hans Larssons estetik. Kring detta drygt 200 sidor långa parti grupperas så tre andra kapitel, ett innehållande inledande påpekanden och två efterföljande betitlade Studie- och genombrottsåren 1880–1900 samt Den skönlitterära författaren, vilket främst behandlar Hemmabyarna. En Summary in English — klar och översiktlig ehuru knapp — och en Appendix, som innehåller en tidigare okänd, mycket intressant och informativ framställning av Hans Larsson, »Grundlinjer till intuitionens psykologi», avslutar avhandlingen. Den kommer på det sättet att sönderfalla i två avdelningar, kap. I–II resp. III–IV, som författaren också påpekar i förordet.

I det första kapitlet deklarerar författaren sin uppfattning om »enhetligheten» i Hans Larssons filosofi; i anslutning till Österling, Segerstedt och Nyman konstaterar han, att Larssons motvilja mot all systematisering icke utesluter »en stillsam men enträgen konsekvens» för att tala med Anders Österling, och en ansats till systematik finner han dessutom i de fyra verken Kants transcendentala deduktion af kategorierna (doktorsavh. 1893), Viljans frihet (1899), Gränsen mellan sensation och emotion (s. å.) och Den intellektuella åskådningens filosofi (1920). Även den observationen finns f. ö. i den föregående litteraturen, utan att det särskilt markerats: förutom hos Hans Larsson själv hos Segerstedt i SLT 1944 (s. 105 f., 110). Underavdelningen Om begrepp och definitioner presenterar allmänt en kritisk granskning av Hans Larssons strävan att komma bort från abstrakta begrepp, till vilka också måste räknas explicita definitioner. Efter författarens mening har Larsson därmed (s. 18) »bidragit att befästa de estetiska

begreppens notoriska vaghet», vilket anses ha varit till skada för hans position, och det blir för forskaren angeläget att leta fram formuleringar, som kan tjäna som vad författaren kallar »tillfälliga termbestämmingar». I kapitlets avslutning understryks på nytt kontinuiteten i Hans Larssons tankevärld, också detta med stöd av föregående forskning: någon särskild avdelning har icke ägnats åt forskningsläget, men det framgår delvis av noter till detta kapitel.

Intuitionsbegreppet i Hans Larssons estetik — kap. II — kastar läsaren direkt in i avhandlingens kärna, analysen av detta begrepps innebörd. En introduktion med definitionsexempel föregår den systematiska grupperingen kring de egenskaper, som författaren finner relevanta för Larssons intuitionsbegrepp. Det är sju huvudfunktioner hos den konstnärliga intuitionen han urskiljer, särskilda i avdelningar med beteckningarna A till G; de torde f. ö. vara giltiga för all intuition, vilket ej tydligt markerats. Avsnitten är av mycket olika längd; som rimligt är blir avdelningen E, Intuitionens kognitiva funktion, den längsta. Kortast är avsnittet A, Intuitionens agilitet: det är den obehindrade rörligheten, den vindsnabba och vida överblicken i den intuitiva upplevelsen, som där behandlas. Enhet i mångfald blir nästa huvudfunktion. Sambandet med agiliteten är uppenbart och understryks också vid övergången mellan dessa huvudstycken. Liksom vid samtliga avdelningarna A–F ges först en allmän beskrivning av termen och därefter en tillämpning på det estetiska fältet, främst poesien. Begreppet organisk enhet ger anledning till en snabb översikt av organismidéns historia under utnyttjande framför allt av Watzl och Albert Nilssons forskning, och framställningen leder fram till Kant. Den sista underavdelningen, betitlad Det konkret universella, vill påvisa hur Hans Larssons konstpsykologi uppvisar likheter både med den romantiska organismestetiken och den senare gestaltpsykologien utan att man kan tala om total överensstämmelse. Sammanställningen romantisk filosofi — framför allt transcendentalfilosofer som Kant och Fichte — och en modernare psykologi möter ständigt i det följande, och det kan inte vara någon tvekan om att den kombinationen träffar kärnpunkten i Hans Larssons tänkande; om avvägningen mellan dessa båda impulsgivare torde man dock kunna diskutera länge än.

Intuitionens syntetiska funktion behandlas i avdelningen C. Även där är anknytningen till föregående avsnitt elegant genomförd: när uttrycket enhet i mångfald begagnas, sker det vanligen om färdiga konstverk; är det fråga om de psykiska processerna vid konstverkets tillkomst, använder Hans Larsson oftast termen syntes. Författaren påpekar, att Larsson skiljer mellan två typer av syntes, en mindre utvecklad, ett slags halvordnat kaos omedelbart före skaparorden, som han med Weininger–Landquists term benämner henider, och en fullt utslagen. En skarpsynt analys av detta synsätt leder till den mycket sannolika slutsatsen, att Fichtes inflytande på denna punkt varit starkare än Kants. En väsentligen refererande presentation av Hans Larssons beundrade analys av Goethes *Des Wanderers Nachtlied* exemplifierar den intuitiva syntesen i poetisk tillämpning, och därefter diskuterar författaren mera principiellt i två underavdelningar förhållandet mellan den diskursiva analysen och den intuitiva syntesen vid textexplikation. Den som har någon erfarenhet av modersmålsundervisning erinrar sig med trött resignation alla de gymnasiala återspeglingsargument han har erfarit under textstudiet i skolan, men författaren kvarstannar på de principiella höjderna.

Intuitionens logik står så i tur. Det är ett viktigt avsnitt, när man behandlar en författare som gått till litteraturhistorien bl. a. för sin bok *Poesiens logik*. Ekner påtalar inledningsvis Hans Larssons sätt att använda termen dels i teknisk mening, dels i mera allmän, och han finner detta i full överensstämmelse med allmän praxis både förr och alltjämt, men Larssons semantiska oklarhet leder dock till tolkningssvårigheter. En hänvisning till transcendentalfilosofisk terminologi möjliggör för författaren att ge en föreställning om vad honnörsbegreppet »finlogik» betyder för Hans Larsson, ett försök att formulera en övertygelse om att jaget även i sin djupaste grund är av logisk struktur och att dess själva organisation tvingar fram logiken vid alla psykiska akter. Efter denna välgörande klara analys följer avsnittet *Diktens organiska logik* med dess två principer, inre ändamålsenlighet och samstämmighet. Här presenterar författaren vad han kallar Larssons kinestetiska suggestionsteori, ett uttryck som återvänder ständigt i det följande.

Därmed är Ekner framme vid det nästan 100 sidor långa avsnittet E, Intuitionens kognitiva funktion. Eftersom uttrycket »den kognitiva funktionen» kan grovöversättas med kunskapsfunktionen, är det rimligt, att denna avdelning blir särskilt utrymmeskrävande. Det är dock inte detsamma som att medge, att dess nuvarande utformning är den enda möjliga. Tvärtom förefaller det mig, som om Ekner här varit alltför friskostig med citat och referat och för snål med egna analyser; jag kan föreställa mig anledningen till detta, avgränsnings- och tolkningsproblemen bör här ha känts mera besvärande än förut, eftersom den kognitiva funktionen egentligen omfattar alla sidor av Hans Larssons intuition som ett slags enhet i mångfald, och allt detta kan ha skapat ett behov att låta Larsson själv tala så mycket som möjligt. Men läsaren får här inte samma hjälp som tidigare av en klart fortskridande presentation. Visserligen börjar författaren med en allmän framställning, Det intuitiva omdömet pålitlighet, som alltså behandlar verifikationsproblemet, men man får icke någon definition på begreppet kognition i Hans Larsson mening förrän i en not (nr 10) till s. 85, då läsaren redan skumögt trevat i mer än tio sidors mörker. Efter inledningsavsnittet kommer ett kort parti om Dikt och kunskap, som mycket snabbt utvecklas till det vidare problemet Konst och vetenskap. Det ger någon föreställning om tidsbakgrunden — den positivistiska vetenskapsdyrkan och antinaturalismens kamp mot denna, grovt skisserat — och visar hur Hans Larsson strävar efter att upplösa tidens motsättning mellan konst och vetenskap. Diktkonsten skänker för honom kunskap liksom vetenskapen men genom sina comprehensiones aestheticae ett vetande som ibland t. o. m. är överlägset vetenskapens. De resonemangen förutsätter en »stretching of words» hos Larsson, och Ekner jämför hans terminologi med I. A. Richards. Efter avsnitt om smärre stilistiska detaljer och om förhållandet form—innehåll övergår författaren till en viktig analys av relationerna mellan dikt och verklighet och mellan dikt och sanning, vilket leder till den icke oväntade slutsatsen, att i den »sanna» verkligheten för Hans Larsson också ingår objektivt existerande värden. Ett längre parti undersöker därför Larssons värdeobjektivism i ljuset av uppsalafilosofisk kritik: läsaren får bl. a. stifta bekantskap med den säregna litteraturgenren, som kallas sakkunnigutlåtanden och som utnyttjas på ett illustrativt sätt även på andra håll i avhandlingen för att åskådliggöra ett komplicerat spel av stridiga åsikter och viljor. Mycket tänkvärda exempel på den ämabla tonen i polemiken mellan Uppsala- och Lundafilosofi bildar förbindelseleden till den åldrige Hans Larssons envetna brottning med värderelativismen, som han utan tvivel upplevde som ett ytterst allvarligt hot mot hela sin livstolkning och livshållning.

Avsnittet F, Intuitionens aktualitet, behandlar livskänslans fullhet, upplevelsen av det egna jagets möjligheter fullt realiserade: aktualitetens uppgift är att tillfredsställa det levandes åtra efter liv. Otvivelaktigt kommer aktualiteten närmast att syfta på känslolivet i den klassiska psykologiens tredelning i intellekt, vilja och känsla, men Hans Larssons syntetiska grundsyn kommer honom ständigt att betona själslivets helhet, och den uppfattningen studerar Ekner i detta avsnitt i ljuset av Harald Høffdings psykologi. Med all rätt betonar författaren Larssons tacksamhetsskuld till Høffding, vilket också andra forskare observerat, men likaså med rätta understryker han, att Larssons helhetsyn går längre än den danske tänkarens. Avdelningen avslutas med en snabbskiss av Hans Larsson och gestaltpsykologin samt en — välgörande — kritisk granskning av en modernistisk poets uttalanden om Larssons poetik.

Intuitionens förhållande till metafysik och mystik, avsnitt G, är ett fångslände men problematiskt slut på det analytiska partiet. Författaren begagnar sin vanliga angreppsmetod och börjar med en diskussion av Kants metafysik och Hans Larssons uppfattning av den kantianska kunskapsteorien: liksom så många andra tänkare upplevde Larsson icke Kant som metafysiker, eftersom han avvisat varje försök att uttala sig om *Das Ding an sich*. I försöken att inringa vari Larssons metafysik och metafysik egentligen består ställer författaren honom inför en del moderna definitioner på dessa termer, och vidare belyses hans inställning genom en konfrontation med sådana tänkare som Nicolaus Cusanus, aktuell i Larssons studiemiljö genom kollegan och vännen Axel Herrlins doktorsavhandling om denne renässanstänkare. Den så omdebatterade konvergensteorien uppträder helt naturligt i detta sammanhang, men även relationerna till Bergson, Ola Hansson och Hans Ruin skisseras, innan Slutorden och en något besynnerligt placerad jäm-

förelse med Coleridge avslutar hela kapitlet. Det blir strax anledning att återkomma till detta avsnitt om metafysik och mystik, som efter mitt sätt att se väl illustrerar en av avhandlingens svagheter, den nämligen att med verktyg avsedda för precisering av teorier söka infånga något som är försök att beskriva psykiska *upplevelser*.

Eftersom de två sista, fristående kapitlen är av mera konventionellt historisk modell, kan referatet här göras kortare. Kapitlet Studie- och genombrottsåren 1880—1900 utgår från Larssons upplevelse av åttiotalet och dess litteratur som något helt annat än gråvåder och realism för och av skomakare: den friska åttitalsvinden drog fram över Stockholmsbackarna i Röda rummet och över Bååths skånska slätt med sol och ljus över vardagens värld. I underavdelningen Åttital och nittital ger Ekner en framställning av Larssons inställning till den litterära brytningen, dock utan någon systematisk genomgång av hans värderingar. Tre avslutande partier presenterar några viktiga impulsgivare, nämligen den stora norska dikten omkring 1890, Rosmersholms och Bygmester Solness' Ibsen, Garborg, de symboliska sagornas Jonas Lie och Knut Hamsun, vidare Eduard von Hartmann och hans Det omedvetnas filosofi och till sist den s. k. Rembrandttysken, Julius Langbehn med sin oerhört spridda och inflytelserika skrift Rembrandt als Erzieher. Hans Larssons Intuition växte fram ur ett föredrag om denna bok, som för en modernare värdering utgör en så motbudande läsning med sin Blut und Boden-mystik, sin abstrusa germanism och sina grovt tillyxade generaliseringar. I sin helhet är kapitlet en intressant läsning, och det ger följaktligen läsaren aptit på vida mera; att Ekner icke kunnat stilla hungern beror delvis på att en av de väsentligaste frågorna, nämligen relationerna till Ola Hansson, sysselsätter en annan forskare, som disponerar materialet. Det är beklagligt, att författaren inte haft tillgång till den undersökningen, eftersom den bör kunna ge en helt annan fyllighet än vad som här skett.

Slutkapitlet, Den skönlitterära författaren, inleds med några sidor om Larssons särpräglade stilkonst, som gett upphov till mycket skiftande omdömen, och därefter följer en kort presentation av poeten Hans Larsson. Men huvudinnehållet rör Hemmabyarna, Världsbetraktelser i femton kapitel. Tidigare forskning har framför allt varit inriktad på att studera dess verklighetsunderlag och filosofiska innebörd, Reidar Ekner behandlar främst dess komposition och människosyn. I fråga om engagemang och uttrycksförmåga är detta avsnitt utan tvekan bokens höjdpunkt, och det når även med absoluta mått mycket högt: här tillämpas med sakkunskap och stor överblick de estetiska lärdomar, som den teoretiska genomgången givit författaren, och det blir en slående illustration till hur en litteraturvetenskaplig analys kan berika läsoplevelsen, så som Hans Larsson själv menar. Med stor sannolikhet bör detta slutkapitel leda till en nyupptäckt av Hans Larsson som skönlitterär författare, en renässans som ter sig så mycket mer befogad genom de stora europeiska perspektiv författaren låter skymta fram efter sin kompositionsanalys. I detta slutkapitel har Reidar Ekner verkligen — för att tala med Per Ståtdräng — kastat törstaken ett mycket långt stycke mot gården.

Innehållsredogörelsen har tagit stort utrymme. Mitt försvar är, att det är svårt att annars ge en rättvis bild av författarens tydliga strävan att presentera sin komplicerade text så klart som möjligt, och referatet torde också ha givit någon föreställning om avhandlingens svårighetsgrad, liksom om det fängslande och väsentliga ämnet. Den värdesättning jag kommit fram till finner avhandlingens styrka vara att söka främst på två områden. Först måste då nämnas den analytiska skärpan i det stora avsnittet om intuitionsbegreppet. Författarens orientering i och koncentration på den transcendentalfilosofiska traditionen har givit honom stora möjligheter att särskilt belysa denna mycket väsentliga del av Hans Larssons intellektuella miljö. Genom den utförliga presentationen av de estetiskt relevanta texterna har författaren lagt grunden till all kommande Hans Larsson-forskning, och det behöver knappast framhållas, att detta är ett självfallet värde, som inte utplånas av att man kan ha en annan uppfattning om tolkningen av dessa texter. I balansens namn vill jag gärna som en annan hög kvalitet sätta det sista kapitlet med dess utomordentliga litterära karakteriseringsförmåga och estetiska sensibilitet.

Men förtjänsterna får inte ordentlig kontur annat än i kontrast mot svagheterna, och jag övergår därmed till att redovisa huvudresultaten av mitt kritiska uppdrag. De invändningar, som jag finner viktigast, gäller följande områden: disposition och uppläggning, akribi och källtolkning, den psykologivetenskapliga bakgrunden, den estetik-

historiska miljön och till sist den naturvetenskapligt inspirerade mystiktradition som författaren försummat att ta vederbörlig hänsyn till med olyckliga resultat för uppfattningen av Hemmabyarnas mystik. Därtill kommer några synpunkter på andra förbi-gångna problem, om vilka man kan vara mera tveksam.

Disposition och uppläggning. Avhandlingen är svåröverskådlig. Grupperingen i två partier, en analytisk exposition (kap. I–II) och en historisk del (kap. III–IV), har lett till att författaren varit tvungen att föregripa sin egen framställning flera gånger, t. ex. i fråga om åttital och nittital (ss. 58, 127–135, 185–188 innan man får den samlade framställningen 247–263). Det kan inte hjälpas att man förvånas att finna ett historiskt kapitel som det tredje efter expositionen, då det hade varit upplysande att få bakgrunden presenterad först; i verkligheten finns ju genetiska synpunkter inblandade i den analytiska framställningen, men det sker en smula osystematiskt. Delvis hade naturligtvis översiktligheten kunnat förstärkas genom flera korshänvisningar och ett fylligare register (det nuvarande är i sin blandning av person och sak och med sina många felhänvisningar till föga nytta), men i sin helhet är det en följd av en princip, som givetvis kan ha fog för sig — att först presentera grundbegreppen och därefter ge en framställning av den biografiskt-idéhistoriska bakgrunden — men som icke kunnat helt genomföras.

Större vikt vill jag emellertid lägga vid en annan anmärkning av liknande karaktär. Respondentens egen analytiska insats skymms ej sällan bort av alltför många citat och referat; särskilt tydligt är detta inom kap. II avdelningen E, där avsnittet om Rytmen är ett extremt exempel (mer än 85 % citat och referat). Ibland har man en känsla av att respondenten varit sitt materials fånge: avsnittet om Bööks kritik (ss. 185–188, 280 f.) eller om Johan Jacob Borelius (ss. 238–247) är i sig själva intressanta och färgstarka, men de tar alltför stor plats i anseende till deras vikt för tolkningen av Hans Larsson; framställningen av Bök slutar dessutom enligt min mening när det börjar bli verkligt intressant, nämligen vid frågan om Larssons betydelse för Bööks kritikergärning, där en liten reflexion angående sambandet mellan Bööks lärofader Theodor Lipps och Larssons s. k. kinestetiska suggestionsteori skulle ha öppnat mycket fängslande perspektiv.

Akribi och källtolkning. Respondentens akribi måste utan tvekan betecknas som svag: utan att på något sätt ha hunnit med att granska alla citat, sakuppgifter och hänvisningar i detalj har jag funnit drygt 140 inadvertenser av olika svårighetsgrad (särskilt svåra exempel finns på ss. 180, 194, 203, 254, 297, 304, 320). För att ge de skrämmande siffrorna rimliga proportioner måste det tilläggas, att de flesta saknar betydelse för tolkningen, men det är likafullt självklart, att man har rätt att kräva en helt annan exakthet vid återgivningen än som här föreligger.

Vad gäller källtolkningen, innebär respondentens sätt att hämta sina uppgifter från hela författarskapet utan att närmare ange sammanhanget stora risker för feltolkningar. Några exempel. På s. 28 står ett citat från »Den intellektuella åskådningens filosofi», som skall illustrera konsten som lek i Schillers mening: »oscillationen är något väsentligt för alla skönhetsintryck; konstverket utlöser ett kraftspel, som ideligen utlöser sig självt på nytt, och det är däri dess outömlighet ligger». Man får ett intryck av att satsen är generellt giltig, men i texten står det »den här skildrade oscillationen», närmast oscillationen mellan Anmuth och Würde i Schillers estetik, vilket ju ger en helt annan begränsning. I avsnittet Intuitionens logik, s. 64, ger respondenten det säkerligen helt riktiga förslaget att nalkas problemet om Larssons logikuppfattning från det transcendentalfilosofiska hållet, och han menar då, att ett uttalande i Postscriptum om de tidigaste skrifterna ger en nyckel: »Huvudtendensen (i dem) var alltså att (— — —) i medvetandets rot finna ett logiskt direktiv.» Men efter min läsning är jag övertygad om att sammanhanget anger en väsentlig komponent, som inte kommer fram tillräckligt hos Ekner. Texten lyder i sin helhet så:

»Mycket enkla stilistiska funderingar sade mig tidigt att om två säga detsamma, så är det inte alltid detsamma. Särskilt av två till synes lika logiska uttryck kunde det ena få vår känsla med i spelet, det andra icke; och att känslan ofta gav tänkandet en bättre ledning. Småningom fann jag att i känslspelet då ingick även ett föreställnings-spel, kanske icke så grovt och påtagligt men dess mera rikt och djupt, och framför allt enhetligt. Detta, intuitiva, tankespel rädde inte bara med att ha delarna i sin hand utan

också att förnimma det andliga band som förenade dem. Huvudtendensen var alltså att även i känslan, och i allt medvetandes rot finna ett logiskt direktiv.» (Postscriptum s. 175 f.)

Det intressanta är, hur Larsson utgår från en psykisk erfarenhet, där känslan, sensibiliteten, är det primära, och hur han vid granskning av detta känslospel också finner föreställningar, tankar inmängda i det. Så utvecklas helhetssynen på denna känslgrund, och dessa psykiska erfarenheter söker han sedan förena med transcendentalfilosofiens tanke-schema, åskådningsformer och kategorier. Det är av största vikt att hålla fast vid den grundsynen, att Hans Larsson framför allt var en person med ovanlig psykisk sensibilitet och en eminent introspektiv iakttagare och rapportör. Man kan nu inte påstå, att Ekner skulle ha förbisett detta, tvärtom finns det en rad uttalanden i avhandlingen som motbevisar ett sådant påstående, men det är, som om det mest skulle bli en läpparnas be-känneelse, med ringa spår i levernet. Ur den synpunkten är sättet att skära bort känsl-grunden ur detta citat symptomatiskt, och det finns ett par andra belysande exempel.

På s. 121 finns ett citat i ett sammanhang, där författaren påtalar, att Larsson icke är konsekvent i sin kantianska verklighetsuppfattning: han är kunskapsteoretisk idealist men i estetiska och litteraturkritiska frågor resonerar han som realist: »han talar om en yttre existerande verklighet som han betecknar som 'den fylliga, ej så strängt logiska verkligheten'» (Minimum s. 156). Ser man på sammanhanget, kan jag inte finna annat än att detta är en försåtlig citeringsteknik:

»Då jag erinrar mig att jag vid tillfälle sökt rekommendera både humanismen och fikcionalismen, får jag naturligtvis medge att min paroll 'kom inte med några ismer' inte är så absolut, om ock alltid rekommendabel. Den gäller inte när vederbörande har klart för sig vad knippet innehåller. Att ge fason på ett sådant där begrepp är ju vetenskapens åliggande och det borde vara en fröjd när man lyckas däri. Och ändå är det i viss mån olustigt att syssla med summariska begrepp. De bli alltid magra i jämförelse med den fylliga, ej så strängt logiska verkligheten.»

Här talas inte om någon yttre verklighet, det rör sig om upplevelseinnehåll i kontrast mot abstrakta begrepp, och den motsatsen kan man begagna utan att uppge sin filosofiska ståndpunkt. Realism i filosofisk mening och realism i konsten torde vara två skilda saker och har i varje fall varit det för Hans Larsson, vilket är det viktiga.

Ungefär mitt på s. 170 citeras ett stycke ur Intuitionsproblemet: »Intuition innebär framför allt handling eller överhuvud allt sådant som tvingar vår innersta person att röra på sig', säger Hans Larsson (— — —) med uttryck som erinrar om att han betraktade sig närmast som fichtean.» Men ett studium av sammanhanget visar följande. Larsson refererar en skrift av Algot Ruhe, Socialism och livsglädje, där en ung arbetare känner sitt liv tomt och mekaniskt. Då påminns han om den första kärlekens livskänsla och om sin dåtida övertygelse om livets rikedom; det skulle enligt Bergsonläringen och -översättaren Ruhe vara intuitionen, som anar det livsinnehåll, vilket intelligensen inte kan räkna sig till i förväg. Så kommenterar Hans Larsson:

»Helt säkert är det så, och i all intuitionslitteratur, så ock hos Bergson, räknar jag för värdefullast de ställen som förmå vidmakthålla denna påminnelse om tillvarons out-tömlighet. Exempel sådana som det ovan berörda erbjuda sig i mångfald, och låt oss gärna säga, att det är intuitionen som är livsförnyaren. Det är förstas mycket annat med den inmängt, framför allt handling eller över huvud allt sådant som tvingar vår innersta person att röra på sig... Det är som sagt handling och åtskilligt annat som förnyar livslusten, men man kan säga att i allt detta kommer intuitionen med, att själva det som händer icke egentligen skulle vara vad det är, om icke även ett klarnat öga kom till, förmåga att skåda.»

Till att börja med innebär inte intuitionen här framför allt handling, utan handlingen är inmängd med den tillsammans med annat, men än viktigare är väl, att Larsson inte är ute efter något så storstilat som det fichteanska jagets Thathandlung: utan han vill beskriva en upplevelse av psykisk kraft och aktivitet i sådana själslägen, när vi lever helt och fullt; det finns en tendens hos författaren att pressa in Larsson i ett transcen-dentalfilosofiskt schema, som han måste acceptera totalt, med de metafysiska konsekven-sernas hull och hår.

Den psykologivetenskapliga bakgrunden. Denna relativa okänslighet för den psykiska

atmosfären har sin motsvarighet — måhända även sin förklaring — i ett bristande intresse för den psykologivetenskapliga miljö, som Hans Larsson kände. Det är på flera sätt betecknande, att när författaren på s. 219 i sin avhandling på tal om Ola Hanssons psykologiska beläsenhet räknar upp en del för tiden aktuella forskare, så övertar han ett tryckfel från den handbok han åberopar (Maudsley i stället för Maudsley, vilket även upprepas i det av författaren själv uppgjorda personregistret). En hänvisning till Gränsen mellan sensation och emotion skulle ha varit av stort värde, eftersom man där finner en rad psykologer anförda, främst Wundt, Höffding, Alfred Lehmann, men också just de för Ola Hansson aktuella Ribot, William James, Carl Lange (i registret har författaren låtit den danske psykologen Carl Lange vara identisk med nykantianen Friedrich Albert Lange), Mosso, F. C. Sibbern, Spencer, Münsterberg och många flera. Någon undersökning av detta — med undantag av Wundt och den senare gestaltpsykologien samt den självklart mycket betydelsefulle Höffding — finns inte hos Ekner: även det ytligaste studium av de utomordentliga undersökningar, som Hans Lindström i sin Hjärnornas kamp (den är inte utnyttjad i avhandlingen) eller Ingvar Holm i sin Ola Hansson-studie framlagt, visar ju, vilken omfattning intresset för psykologien som vetenskap hade, alldeles särskilt mot slutet av åttioalet och bland sådana diktare som Hans Larsson betygat sin vördnad inför. Det förefaller otänkbart att ge en korrekt värdering av Hans Larssons originalitet utan att undersöka hans förutsättningar på denna väsentliga punkt, alldeles särskilt som flera av de nämnda psykologerna var intresserade av estetiska forskningar på psykologisk grund.

Den estetikhistoriska miljön. Man kan svårligen betvivla, att författaren med fullt berättigande i första hand ser Hans Larssons estetiska observationer mot en romantisk bakgrund. Men Ekner konstaterar själv i ett viktigt uttalande på s. 229, att Larsson inte utan vidare kan inordnas i traditionen från Benjamin Höijer till Rydberg: han »skiljer sig från de övriga svenska företrädarna för den nämnda traditionen genom sina insikter i nyare psykologi, vilket har gett hans konstteori ett långt modernare snitt än de övrigas, så modernt att hans konstuppfattning inte utan kraftiga reservationer kan återföras på uppslagen från Kant, Fichte, Goethe, Schiller och Schelling». Med hjälp av en hastig blick på samtida estetik kunde författaren ha understrukt dessa reservationer, liksom han borde ha utnyttjat möjligheterna att via Larssons egna källor belysa den omedelbara bakgrunden. Ett exempel utgör avsnittet om De poetiska figurerna i Poesiens logik (ss. 97–106 i avhandlingen). Där är Larsson relativt frikostig med hänvisningar dels till språkmän som Noreen, Cederschiöld o. a., dels till estetiker som Elster, Wilkens m. fl., dels till psykologer som Wundt, Spencer och Karl Deffner. Men respondenten är så föga intresserad av frågan, att han inte märker, hur ett av honom som autentiskt yttrande av Larsson betraktat ställe på s. 98 i realiteten är ett direkt citat ur Cederschiölds berömda Svenskan som skriftspråk, vilket Hans Larsson ordentligt markerat (det gäller meningen: »Om det verkligen» osv. till »dagliga uttrycksätt.»). Att detta undgått författaren måste jag uppfatta som ett av många tecken på hans bristande intresse att fastställa Larssons originalitet med större precision, och för min värdering är detta en svaghet. Estetiker som Evert Wrangel, Yrjö Hirn och Richard Bergh utnyttjas knappast alls av Ekner. Det är skada, eftersom de kunnat ge perspektiv åt vad respondenten kallar Hans Larssons kinestetiska suggestionsteori, som när den presenteras på s. 67 förefaller vara något för Larsson unikt. Att detta ingalunda är fallet, behövs det inga djupare forskningar för att upptäcka. Jag kan hänvisa till rader av namn i ett arbete som t. ex. Richard Berghs Det skönas problem från naturalistisk synpunkt (1904) eller ett yttrande, som Yrjö Hirn faller om Spencer i sin doktorsavhandling Förstudier till en konstfilosofi på psykologisk grundval (1896):

»Han tror, att man vid åsynen af hvarje rörelse sympatiskt erfar likartade muskelsensationer som de, hvilka åtfölja själftva rörelsen. Är denna ansträngd eller tafatt, så känna vi i lägre grad samma olust, som rörelsen hos oss själftva skulle ge anledning till. Är den däremot lätt, så erfara vi också en känsla af lätthet. Vi njuta af den och kalla den behaglig.» (S. 133.)

Av stort intresse är också, att Bergh i ett senare arbete, Stilproblemet i den moderna konsten (1919), betonar släktskapen mellan denna teori och Einfühlungsetetiken; det kunde ha givit anledning att modifiera författarens hastiga konstaterande på s. 187 och

352 ff. av beröringspunkterna mellan Lipps och Larsson, liksom det kunde ha illuminerat det för honom »gätfulla» faktum att Böök som kritiker räknade sig som Hans Larssons lärjunge (s. 363, not 92). Om man i sådana sammanhang efterlyser ett fastställande av den intellektuella miljön, beror det inte på något slags fixering vid en allena saliggörande metodik utan på att det faktiskt är av stor betydelse för tolkningen av textdetaljers innebörd. Och det är obestriddigt, att Ekners avhandling är uppbyggd på en mycket smal forskningsbas, stundom alltför smal.

Mystiken. När Ekner skall teckna intuitionens förhållande till metafysik och mystik, sker det genom att pröva Hans Larssons ståndpunkt mot bakgrunden av en teoretisk filosofisk begreppsbestämning och genom att sammanställa honom med en rad filosofer, framför allt Kant och Bergson men också Nicolaus Cusanus och Schelling. Det kan självfallet ha sitt berättigande, men för estetikern och diktaren har en sådan huvudsakligen terminologisk bestämning begränsat värde: huruvida Hans Larsson kan *kallas* metafysiker eller mystiker — två så oerhört vaga och undanglidande begrepp — förefaller mig ointressant, det väsentliga är vilka psykiska erfarenheter han söker beskriva med sitt schema och vilka idéhistoriska sammanhang som är de primära. Och där har författaren enligt min mening försummat en mycket viktig sida av 90-talsdebatten, som i hög grad har relevans för Hans Larsson, nämligen den darwinistiska evolutionsmystik, som uppenbarade sig i så många former och gav upphov till varierande monistiska schatteringar. Här finns ett övermått av framställningar att hänvisa till, vilka inte finns återopade i avhandlingen: Gunnar Brandells avhandling Strindbergs Infernokris och Ulf Wittrocks avhandling Ellen Keys väg från kristendom till livstro är två närliggande exempel. Om man begränsar sig till Ellen Key, sådan hon framträder i Wittrocks utredning, finner man där idel väsentliga namn: Höffding, Hartmann, Haeckel m. fl. En passage i hennes berömda Almquistessay sammanställs av Wittrock med ett uttalande av Hans Larsson i Intuition, vilket författaren flyktigt berör på s. 209 i avhandlingen. Det heter hos Wittrock:

»Ellen Key betonade att Almqvists natur var 'rik på mystik, den slags djupa mystik, hvilken träffande blifvit kännetecknad som barnasinne, riktadt mot världsalltet. För mystikern är hvars och ens intuition enda vägen till sanningen.' Om Intuition hade Hans Larsson år 1892 utgivit en skrift. Den stora visdomen måste vara mystik, framhöll han. 'Ty om någonstades lifvet slår ut i en form som är ädlare än den vi känna, då hos en person, om än endast momentvis, något kommer fram som hör till framtidsidealet af människa, en sinnesförfattning yttrar sig, som världshistoriskt sedt hör till något årtusende i framtiden, då är just det en uppenbarelse som vår tid erbjudes, och att för tidens räkning taga fasta på detta stycke framtidsideal, det är att gifva tiden en gifva som har mycket mera än vanligt vetenskapligt värde. Men mystik blir det.' Ellen Key hade inte läst Hans Larssons skrift, när hon skrev sin Almquiststudie. De vände sig båda, opåverkade av varandra, mot åttiotalets nyktra realism och analys. Båda fångslades av Spinozas tankar om 'själens växt och utvidgning'. Såväl Ellen Key som Hans Larsson var utvecklingstroende, som prisade gåvan att intuitivt skåda 'framtidsidealet'.» (S. 358.)

Precis samma citat ur Intuition finns också hos Ingvar Holm och den gången i ett än klarare darwinistiskt sammanhang, med anknytning till den tyske mystikern Carl Du Prel (Ola Hanssonavhandlingen, s. 89). Det är min bestämda uppfattning, att denna darwinistiska monism varit en av de viktigaste förutsättningarna för Hans Larssons intresse för Langbehns jordsamhörighetsmystik, som ju var en utlösande orsak till att Intuition skrevs 1891-92. Jag är vidare övertygad om att den haft stor betydelse för hans höga värdering av diktare som Garborg och Hamsun: i verk som Pan eller diktsamlingen Det vilde Kor har just denna typ av mystik fått pregnanta uttryck. Och den allhetskänsla, som är så utmärkande för Hemmabyarna, har även sitt tydliga samband med detta synsätt. I slutet av det f. ö. alldeles briljanta kapitlet om Hemmabyarna (s. 311 f.) sammanställer Ekner Hans Larsson med Stagnelius i följande formuleringar:

»Grundsynen i Hemmabyarna är en vision av mystisk art som inte ligger Stagnelius tankevärld fjärran; i kapitlet Mugiunt vaccae suckar kreaturen visserligen inte, men de råmar, och berättaren förklarar att han vill 'vara ett med skapelserna' och erkänner att han liksom korna har 'leverbilder', ett skämtsamt sätt att säga att han har mystikerns förmåga att stå i samklang med naturen.»

Mugiunt vaccae, ja det är just det som är det viktiga: att råma är för kor den naturligaste av funktioner, vilket förvisso inte det stagnelianska — eller paulinska — suckandet är; dessutom är innebörden av kreaturens suckan icke alls den agrikulturella som hos författaren, utan det betyder ju »skapelsens, de skapade varelsernas suckan». Efter mitt sätt att se har vi här ett vackert exempel just på upplevelsen av allt levandes djupa samhörighet i monistisk mening. Naturligtvis kan konvergenstanken ha haft sin inverkan och i bilden av Slungaren kommit honom att begagna ett uttryckssätt, som ligger nära den plotinska emanationssymboliken hos Stagnelius, men den närmaste inspirationskällan tycks mig avgjort vara denna samtida naturmystik på naturvetenskaplig grund. Genom att detta perspektiv saknas har tolkningen blivit ensidig och missvisande.

Det finns i Reidar Ekners avhandling mängder av intressanta problem, som man blir nyfiken på att få belysta vid sidan av huvudstråket i boken. Förhållandet till John Landquist och Hjalmar Bergman i estetiskt avseende, Bengt Lidforss' betydelse, en systematisk utforskning av Hans Larsson som praktisk litteraturkritiker, relationerna till Fredrik Böök och många flera. Men allt detta kan i sig bli ämnen för kommande undersökningar, och så bör denna avhandling utnyttjas, som en utgångspunkt för framtida forskning. Författaren har tagit fram det allra mesta av Hans Larssons estetiska tänkande och presenterar detta i en lättillgänglig och trevlig form, utan tungomålstalande och utan falska anspråk. Han har härigenom aktualiserat ett oförtjänt bortglömt författarskap av stort litteraturhistoriskt intresse, i några fall även av litterärt: Ekners inspirerade och kongeniala analys av Hemmabyarna är en höjdpunkt både relativt och absolut och bör innebära ett välkommet återvinnande för svensk litteratur av ett förnämligt diktverk. I det avsnittet finner man just det man eljest inte sällan saknar i avhandlingen, psykologisk sensibilitet och förmåga av inlevelse i Hans Larssons »konkretionssträvan», den som fått ett för en filosof paradoxalt uttryck i satsen »det finns inga frågor, det finns bara människor». Invändningarna kan inte undanskymma det faktum, att Reidar Ekners dissertation är en stimulerande framställning av ett fängslande ämne — vid sidan av den breda litteraturhistoriska allfarvägen.

Inge Jonsson.

SVEN-GUSTAF EDQVIST: *Samhällets fiende. En studie i Strindbergs anarkism till och med Tjänstekvinnans son*. Akad. avh. (Uppsala.) Sthlm 1961.

Att Strindbergs tänkande är kaotiskt och motsägelsefullt hör till de axiomatiska påståendena i populärlitteraturen, och satsen har också hyllats av åtskilliga forskare som funnit terrängen svårforcerad och velat göra det bekvämt för sig. Inte minst har analysen av det politiskt-sociala idékomplexet vållat svårigheter; sökandet efter en konsekvent linje har syntts fruktlöst. Med sin avhandling *Samhällets fiende* gör Sven-Gustaf Edqvist klart, att defaitismen varit omotiverad. Det visar sig finnas ett betydligt starkare sammanhang än man förut trott i idéutvecklingen fram till 1886. Undersökningens huvudresultat synes mig i stort sett evident: anarkismen, fattad i vid bemärkelse, måste betecknas som gemensam nämnare för de politiska och sociala ideologier Strindberg omfattar under den behandlade tiden.

Avhandlingen syftar enligt förordet till att »påvisa, beskriva, ideologiskt identifiera och i någon mån förklara de anarkistiska och därmed närmast sammanhängande tankarna och motiven i Strindbergs ungdomsdiktning, där de utgör ett väsentligt inslag». *Tjänstekvinnans son* är en naturlig slutpunkt. I och med avslutandet av självbiografien lämnar Strindberg i stort sett det programmatiskt samhällskritiska skedet i sitt författarskap för att, som han säger, återgå till diktarens och tänkarens neutrala mark — närmast i egenkap av naturalistisk psykolog.

Efter en inledande presentation av anarkismen och dess främsta profeter, Proudhon och Bakunin, organiserar författaren sin framställning i tre stora avsnitt. Det första, *Frihet och revolution*, behandlar vad man skulle kunna kalla Strindbergs spirande revolutionism fram till 1879, Röda rummets år. I centrum står här analysen av Gert Bokprantare i Mäster Olof. Han förkroppsligar den uttrerade politiska och sociala radikalism, som förf. redan nu vill sätta i samband med anarkismens idéer och föredömet Bakunin.